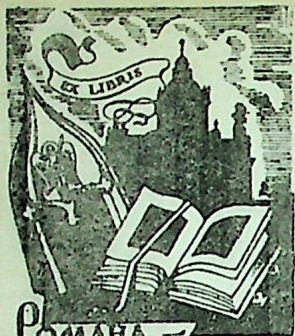

ПОНТОШІДАН.

ІЗ ХАТ

Романа
Теник-
Березовського

ГЕНРИК ПОНТОПІДАН.

ІЗ ХАТ.

Др. Д. Загайкович

ЛЬВІВ.

Виданням „Українсько-руської Видавничої Спілки“
Зареєстр. спілки з обмеженою порукою.

З друкарні В. А. Шпйковського.
1899.

Р А Й.

На сході, за довгою, запалою греблею, що відділювала громадське пасовиско від орного поля, стояла мала охарна загорода, зі зеленими рамами у вікнах і потапала у дикім винограді, що пняв ся горі по рогах хати та по вулїях здовж тину.

Опущена, сумна стояла на сїрій, каменистій землі, що спускала ся стрімко до залцву. Але у маленькому, добре утриманому огородці перед хаткою, цвїли... найгарнїйші і найрїдші цвїти.. Особливо у лїті, коли виноград і пнїші рослини пняли ся аж під соломяну стрїху, а на малих, низьких деревах прозирали із під гущавини листя дозрілі овочі, виглядало сесе місце дуже гарно, у нагїй сумній пустинї — як оаза, як кошїль цвїтів зі сотнїми красками, що з нього вїяв нїжний, легонький запах через гїрко-солоний подув моря.

Справдї можна було дивувати ся, кїлько тут викохано рослин на сьому малому куснику землї. У тихих, лїтнїх вечорах, коли сонце заходило, йшли по одному або по двох мешканці села з люльками або панчохами на се піскове згїря, аби натїшити ся видом сього чарївного кутка...

Називали його між собою »райом»; де-хто мав справді таку гадку, що якась особливша божа ласка лежить на сій землі...

Але мешканці сієї загороди не знали ніщо про те.

Перед восьмома роками приїхали сюда з того боку заливу з двома червоно помальованими скринями, та подружнім ліжком. І все стояли осторонь від околичніх мешканців. Від світу до вечера працювали без настанку: то пасли у полі білого коня з довгою гривною, то робили щось у городі рискалем або лопатою. І ніколи не мішали ся у справу сусідів, хочби вони давали навіть самі до сього нагоду.

У церкві, де можна було їх здібати тричі у рік, в часі великих празників, сідали разом у останній лавці, тримали ся за руки задивлені у сьвященика. Коли дяк кінчив »Отче наш!» вставали у мовчаню та були вже далеко, коли решта людий зближала ся до дверей церкви.

Його постать була дрібна, похилена, справцьована, зі сильно висшим правим раменем та цілим троха скривленим боком, звичайно як у людий, що бідують гірко ціле житє. Вираз його великих, мрачних, добродушних очий говорив про слабий розум; справді коли лише треба було полагодити якусь важну справу, жінка мусіла рішати.

Вона була висока, здорова мужичка з роду, що вже майже вимирає. Що правда біда та численні терпіня в молодім віці вижолобили її лиця, житє вяло у її зір розвагу; ціла однак

Її постать говорила про тверезу і постійну відвагу, якої ніщо не в силі ослабити. На її великім, отвертім лиці грало ся довіре у свої сили, здавало ся, немовби міряла ся зі світом та не налякала ся.

Треба знати, що свого часу коли віддавала ся мусіла побороти багато перепон; від тоді тим сильнійше і трівкійше прилипли до себе обоє.

З разу жили опущеними дїтьми, які лишено на публичну опіку; їхнє вихованє було нужденне, дешеве, потім хоч іще жили окремо, обоє були переняті одною думкою і стреміли до одної ціли — на нужденних службах; поміж ріжного рода індивідуами. На вулицях пізнали у зараню всьо лихо... Лише тепер, по двацятилітній праці, в часі якої відмавляли собі усього і щадили гріш до гроша, спромогли ся на те що могли собі дозволити заплатити першу малу рату за загороду, у якій тепер мешкають.

Тоді була се нужденна буда зі запалим муром та занедбанями полями. Тепер, коли минуло лише вісім літ, не лише виплатили цілу суму купна з відсотками і відсотками від відсотків, причім земля справлена в десятеро пішла в ціну, але люди в селі догадували ся, що при останній виплаті могли що-дещо відложити і для себе.

Не прийшли однак до сього без жертв, без неймовірних клопотів. Кожда днина, кожда година у бігу сих літ була безнастанним, прикрим стремлінем до ціли, якої здійсненє було спіль-

ною їхньою мрією та тайною надією; сею цілею поставили собі: стати колись вільними людьми на вільній землі.

Їхні низькі, зелено-помальовані ворота відчинювали ся перші іще перед ранішнім сьвітом, зачинювали ся останні під ніч. В півдні, коли сонце жарило та інші спали, в дощ і бурю вони працювали без віддиху то у полі то у городі... товкли камінь, садили плоти, обтрясали цвіти. У найбільше понурі дні можна було бачити точно у четвертій годині досьвіта червону полумінь сьвічки, що падала із їхніх вікон на сніг.

Сиділи тут у своїй малій, низькій кімнатці тихо, та працювали вічно з невтомимим жаром, поки не почало розвиднювати ся. Ганна пряла, Семен плів плетінки, або вирізував дерев'яні ложки. А вечерами, коли кінчив ся короткий день, читали при слабім сьвітлі пів розділу зі сьвятого Письма, закинь полягали спати.

У літі забрав їм город всі вільні хвилі. Кождий цаль землі використано тут зі знанєм і пікловитістю. Було тут багато малих, проворних приладів, що їх Семен із справжнім таланом до механічних робіт, який не легко подібавмо у людей слабого розуму, приладжував або до захорони дерев від вітрів, або до відстрашування птиць від ягід, або до звернення сонця на цвіти.

Та все то: плетінки, дерев'яні ложки, мід, цвіти, овочі — все до найменьшої, найпростійшої ягідки збирали сумлінно і Ганна прода-

вала се у суботу на торзі у найближнім місточку, аби побільшити вагу червоного, на дротах зробленого мішка, що лежав захований у сіннику та який випорожнювано до дна кожної днини виплати.

Так жили шість літ бездїтні.

На сьомому році прийшла на сьвіт донька та принесла собі імя Евлялії.

Другого року здавало ся Ганні, що є знова у иньшій станї. Але по якомусь часї показало ся, що ошибла ся.

Сесе відкрите, що давнїйше було би для неї пільгою, тепер зажурило її. Коли доробили я вже чогось, бажали собі гуртка дїтній, що радували би ся враз із ними їхнім щастєм. Тож сесе відкрите було би її гірко зажурило, коли би не иньший, важний випадок, що проключив ся у тїм самім часї та станув на першім пляні.

Прийшла як раз остання виплата.

Щаслива хвилинка, про яку так довго мріяли, на яку так гірко працювали — надїйшла.

З чутєм на причуд сьвяточнїм вижидали тої днини. Здавало ся, немов би годї було їм повірити, що була справді так близько. Ніч перед сим не могли спати зі зворушеня та вже у другій годинї досьвіта встав Семен і загорнув ся у сьвяточню одїж до міста. Ганнавештала ся з червоними очима, помагала йому одягати ся, та коли із поза верхівя побачила у останнє його сурдут, в якого великій внутрішній кишенї лежало двісті добре зашитих корон, по-

хилила ся над малою, сплячою Евлялією та заридала сльним плачем.

З полудня, коли Семен вкінці вернув ся, і заявив рухом голови, що вже скінчило ся, здавало ся їм обоїм, немов би кругом них була якась порожнеча. Аби звеличати сесю днину, заставила Ганна печеного оселедця з квашеною капустою, але ні одно з них не хотіло їсти і не заговорили до себе майже ані одного слова.

По хвилині вийшли до городу, де всьо аж горіло від цвітів; відси завернули у поля, кинули оком на гарні лани жита, на корови, що пасли ся на конюшинї, та вівці на узгірю. Полле, кінь з довгою гривною був тут також; немов скрадаючи ся виймила Ганна кусник хліба з кишенї і подала йому.

Всьо кругом таке чарівне, всьо говорило їм про скінчену боротьбу і про нове житє, богате в благословенства, на які, як їм тепер здавало ся, не заслужили цілком.

У вечері засїли враз на лавці, яку збив Семен та поставив перед хатою, зі згляду на нове житє, яким мали зажити від тепер. Він набив собі поважно тютюном нову люльку з блискучою накривкою, яку кушив собі перед полуднем у місті, а втягаючи поволи в себе дим, дивив ся уважно на філюючі низько облаки; після його гадки так треба уживати житя.

Ганна схоплювала ся де-коли, рвала агрест до фартуха, то знов сідала, аби його зїсти. Старала ся однак не думати про те, кілько діста-

ла би за нього на торзі у місті. На грудьох припняла собі сьвіжу зірвану рожу.

Від часу до часу дивили ся на себе і усьміхали ся. Очі Ганни були все вохкі, а Семен улекшив де-коли своїому переповненому серцю словами, у яких крила ся глибока гадка.

— Но, но — і от сидимо собі, Ганно.

Пізнійше однак взяла верх їхня радість, і вони сьміяли ся раз-у-раз свобіднійше. Нарешті почала Ганна в нападї шаленої пустоти кидати лупинами агресту на Семена. Зразу сидів та слухав сього спокійно, але небавом почав її у відповідь колоти легонько кінцем цибуха від люльки у бік і ласкокати під пахами. Ударила його по руці та сьміяла ся добродушно. Нараз він зловив її за оба лікті та хотів перевернути взад. Боронила ся кріпко, копаючи черевиками.

Се бавило їх. На такі жарти немали досї вільної хвилі. А коли сонце зайшло цілком, вони пішли до хати та цілували ся так горячо і довго, якби вернули ся їм щасливі молоді літа.

Одним з численних їхніх рішень було те, що лежатимуть у ліжку цілу годину довше як досї. Зразу бурила ся їм дуже кров, але зрештою не завели великої зміни у своїому буденньому житю.

Справили собі червоно помальовану шафу на одіж, Семен дістав новий капелюх, до якого зітхав вже давно. Помащену глиною землю у хаті вкрили долівкою з дощок, а замісь звичайної бульби їли тепер частійше росіл, горох

з молоком, печену солонину, або рибу з топленим маслом. А зрештою лишило ся всьо, як давнійше, лише у сіннику грубшав раз-у-раз червоний мішок.

Під осінь почувала себе Ганна слабшою, чим звичайно; раз якось, коли стояла на возі та складала снопи, притисла нараз руками бік спинюючи ся на силу, аби не крикнути з болю.

— Подожди троха — пролететала крізь затиснені зуби до Семена, що стояв на землі та подавав їй снопи.

— Що тобі стало ся — поспитав та опустив граблі.

Але біль зміг її, муїла присісти на возі.

— Боже!... Що тобі, Ганно?...

— Не знаю... Щось в жолудку...

— А — сказав успокоєний Семен та почав знова набирати снопи. — Візьмеш собі на підвечірок кілька зернят перцю, то буде тобі лекше.

Коли вернули ся домів, Ганна кинула тринадцять великих зернят перцю до пів чарки горівки. В ночі лежала з ватовою опинкою на жолудку, а тайком вложила розлупану фасолю в мисячу діру... Не треба додавати, що сим разом поліпшило ся їй.

Але не прийшла вже цілком до здоровля. Перестогнала цілу осінь, хоч робила всьо точно після приписів і приказу повітового лікаря; натирала тричі на день жолудок флянелею, не їла ніяких тяжких страв, пила у ранці і у вечері чай, що чистив кров.

Лікар, старий шутяр, заглядав до неї часто, коли вертав з прошеного обіду, або зі стрілецького снідання на яким дворі. Мимо сього однак не поліпшило ся ні раз. Особливо коли стояли при масниці, або при печі, перебігав по ній на поперек тіла біль щось в роді кольок, так що не могла устояти на місци. Стара селянка, що купувала у них де-коли ярину, порадила їй, аби відтяла курці голову та вишила, заки возьме що у рот, теплу кров. Ганна спробувала, але і се не помогло.

Иньша сусідка, що дізнала ся про її хворобу, зайшла до неї якомсь раз в поле та наредила їй цілу купу средств, які по її гадці ніколи не заводять. Але найліпше встромити вербову гиялку під стріху, та що ночі ходити лише в білю і вимахувати нею над головою.

Ганна пробувала сумлінно всього, але також без наслідків.

Якась старовинка намовила її, аби пішла до ученого чоловіка, що мешкав у сусідньому селі. Він порадив вже чиодному і на ячмінь і при родинах і на заразу і на усі хвороби.

Ганна зволікала зразу, але одної неділі, коли була гарна погода, поїхала та відшукала хату того лікаря; перед брамою стояло вже багато возів. Він хрестив її, мірив, нарешті дав збанок жовтого товщу, яким має мастити собі жолудок. Зразу здавало ся їй, що се помогло, але небаром всьо вернуло ся до давнього стану.

Тож залишила усьо, а тимчасом минуло Різдва і зачав ся новий рік.

Коли замерз залчв, рішили покористати ся нагодою і завезти до столиці плетівки та мітли які Семен приладив за зиму. Там надіяли ся продати їх кориснійше чим на торзі в місточку. Ганна зможе враз і порадити ся професора, про якого чули богато і дізнати ся точно, як стоїть справа, чи поздоровшає нарешті, коли зачне пускати на дворі і надійде весна.

Одної ночі, о третій годині, їхали при світлі місяця по замерзлім заливі, та так зробили чотири милі до Копенгаґи.

Не гадали ні про що небезпечне. Коли заговорили несміливо щось про те повітовому лікареві, він збував їх своїм звичайним шутливим способом; виїмав папіроску з уст та клав руку на їхнім рамени:

— Любі приятелі — говорив — що тут небезпечного? Можна заколоти ся голкою та умерти, а зарубати ся мечем і жити. Тож, любі, до побаченя!

Але коли станули у великій почекальній славного професора і глянули на сесю нужду, що розсіла ся по лавках здовж стін, або певним кроком посувала ся по килимі, перелякали ся параз сильно. Дивна тишина у великій салі, бліді, налякані лпця, повітре переповнене карбольом, як у шпитали — всьо говорило їм про смерть і про розклад.

Як звичайно затиснули ся у кутик; стояли мовчки, тримаючи ся за руки. Їхні очі стрічали ся, коли лише відчинювали ся двері до покою професора і входила або виходила бліда тїнь

Коли нарешті слуга виголосив їхнє число і вони станули вже в дверех, налякана Ганна зловила нараз рамя Семена, немов хотїла би вернути ся назад.

— Будьте ласка' вїйти і зачинити двері! — сказав професор, живий чоловік зі сивим волосєм та у білій краватці; він стояв на серединї кімнати і витправ хустиною до носа малий знаряд.

— Чим можу служити? — поспитав, як лише увїйшли та зачинили двері. При сїм глянув на них питаючим зором із під темних густих бров.

Коли Семен описав точно стан річи аж до нинїшної гостини, професор, що до сеї хвилї не зміняв постави, сховав хутко хустину у задню кишеню, показав рухом руки малу кімнатку в глибинї і попросив пацієнтку, аби пішла там і розїбрала ся.

— Зараз приїду там — докинув і потер останній раз пальцем по знарядї, а потім сховав його до скринки, що стояла на столї.

Ганна спалахнула темним румянцем, глянула питаючо на Семена, я коли він, надумавши ся хвилину, притакнув головою, пішла поволу, і щезла у дверях.

Хвилину було цілком тихо в кімнатї. Професор почав нишпорити щось у записках, на яких робив тут та там замітки. А коли оглянув ся нараз позад себе і не кажучи ані слова пішов до Ганни та зачинив за собою двері, Се-

менови здавало ся, немов би то ударив його хто обухом по голові.

Підійшов крок наперед, зловив сильно за поруче крісла, запер в собі дух і наслухував. З вулиці долітав до нього голос кроків прохожих, стукіт возів та голосне накликоване перекупнів. Але тут було цілком тихо. Заледво лише почув деколи шелест знарядів.

Його ноги заважили в дивний спосіб. Зимний, прикрий піт виступив на чоло. Нарешті кімната з образами, книжками, килимами та вікнами почала крутити ся докола нього, а коли здавало ся йому, що чує легкий, придавлений крик, мусів сісти, бо не міг утримати ся на ногах.

Нарешті появил ся лікар.

На око не зважаючи на Семена, що підвів ся швидко, перейшов коло нього, аби обмити собі руки за заслоною в роді кімнати. Але коли обтирав ся ручником і ходив сюда та туд, стріляв на нього від часу до часу бистрим зором із під густих бров.

Вкінці війшла і Ганна.

А тоді не потрібівув уже ніяких пояснень. Була бліда як труп, її зуби кламцали, минала його погляд.

Семен поступив ся непевним кроком наперед, з руками встромленими у спідню кишеню.

— Кілько?... — простогнав.

— Вісім корон — відповів професор від рам вікна голосом, у яким годі було пізнати

глибоке співчутє, що лежало у поглядї, яким обіймав їх раз-у-раз, хоч удавав, що чистить нігті.

Семен понишпортив незручно у калитці та вичислив гроші.

— Як не можете заплатити, не належить ся ніщо — сказав лікар тихо.

Але Семен заперечив головою і відійшов.

Професор постояв хвилину опертий плечима об вікно і потонув у думках.

— Слідуючий! — закликав нараз та став знова серед кімнати готовий до прийому.

На вулиці стояв приватий Полле і ждав нетерпеливо, аби відвезти Семена та Ганну. Вони сіли мовчки і аж коли вже відїхали далеко від міста, відважив ся Семен поспитати.

— Так недобре? — сказав не дивлячи ся на неї.

— Ні — шепнула ледви чутно.

Ударила легко коня по хребті.

— Може цілком эле?

— Так.

Хоч Семен сподївав ся сеї відповіди, був се однак для нього страшний удар. Синї його губи почали тремтіти і він не сьмїв довше питати ся.

Коли вже були так близько, що могли доглянути зелені рами хатніх вікон і тин докола города, Ганна вибухнула плачем. Коли іще більше наблизили ся і жінка, що пантрувала Евлялїї в часї їхньої неприсутности, вийшла проти їх з дитиною на руці, мати пригорнула доньку

з такою незвичайною пристрасстю до грудий, що Семен зрозумів всьо.

Смерть...

Поволи, але безвпинно наблизатиметь ся, аж забере її невідклично в страшну, понуру пільму.

Хвилину по повороті ходили як не свої, приголомшені ударом. Аж коли приспали Евлялю і всьо докола притихло, сіли коло себе на лавці за столом і розмавляли спокійно.

Ганна розказала широко, точно всьо, що професор говорив їй про хоробу, її початок та дотеперішній хід; про дальший, а особливо про небезпеку не хотів зразу ніщо говорити, але коли почала просити його, що хоче мати ясну та цілковиту відповідь, дав їй нарешті порозуміти, що нема ніякої надії; за кілька місяців буде її стан дуже імовірно майже нестерпимий. Замітив, що могла би піддати ся операції в клініці, а на нове її питанє заявив, що наслідки після його гадки є дуже непевні.

Коли Ганна улекшила собі тим, що звірила ся Семенови, здавало ся їй, що вернув ся її спокій, а по кількох днях віднайшла звичайно певність себе. Нападала її лише деколи горячка праці, що гонила нею від досвіта до пізньої ночі по хаті, до пивниць і на подру, хоч Ганна могла порушати ся з великим лише трудом. Зрозуміла, що тепер мусить забрати ся до роботи і не закладати рук, бо лишаєть ся їй мало часу. Тільки іще має роботи, коли хотіла би всьо лишити так, як гадала. Не дозволила собі

навіть відпочивати; сиділа довго по ночах, переглядала одіж Семена і Евлялїї, латала біле, направляла також і свої річи; всьо те складала штука по штуці у шаки та скринї, аби лежало в ладї і аби кождий найшов своє, як її не стане.

Тимчасом всьо йшло так, як професор приповів. Крім звичайних болїв здавало ся Ганнї, що лежить в нїй важка груда олова і росте з кождою дниною. Її черево напухло, колїна ослабли.

Нїколи однак не вийшло із її уст наріканє. Коли освоїла ся з думкою, що мусить умерти, погодила ся зі сим, як зі всїм, чого не можна змінити.

Раз лише, одної соняшньої весняної днини, коли обходила город і обзирала пупянки та раннішні гони, яких розцвїтом не буде вже тїшити ся, великі її очі заплали сльозами, але не плакала.

Під кінець почали її опускати сили на причуд швидко. Зїгнула ся, як старовинка, її лице запало ся, а ноги мала такі грубі, слабї, що ледви сувала ними і то лише як підирала ся. Але до останка давала лад всьому в кухнї та хатї як давнїйше, бо не хотїла допустити чужої помочі, доки була іще дома.

Нарештї одного маєвого вечера упала тяжко на крісло в хатї, притисла бік рукою і сказала:
— Ну, Семене, тепер думаю, що вже.

Небаром потім схопив ся Семен від стола і вийшов приладити всьо до виїзду слїдуючого ранка.

*

В стайні Полле, немов здивований, звернув голову до нього. Семен спотикнув ся зі три рази, та нарешті забув ліхтар на стриху.

Раз лише сеї ночі притулила ся стрівожена Ганна до Семена, зрештою лежала тихо та в мовчаню — тримали ся за руку.

Порозуміли ся уже що до всього. Згодили ся на жінку, що має її заступати в хаті, Ганна розказала чоловікови, де всьо найде і як із чим має поводити ся.

Досьвіта звернула ся до нього та шешнула.

— Семене, спиш?

— Ні, Ганно.

— Я забула тобі сказати, що червоні паночки Евлялії... ті нові... знаєш... лежать на верху в скрині... не дай їх прати в лугу... Затямиш собі?

— Затямлю, Ганно.

— Так, то вже ніщо більше.

Раннім ранком запрягає Семен Полля до воза, яким мав відвезти Ганну до клініки.

Нанята жінка прийшла і почала пестити як мати Евлялію, що стояла в кутику з пальцями в устах, та бачить ся, не розуміла, що дієть ся.

Ганна, загорнена цілком, у грубім вовнянім плащі, сиділа на кріслі посеред кімнати та водила докола очима, немов працювала ся зі всім. Була цілком спокійна і сильна до хвилі працювання з дитиною. Семен мусів силоміцю відірвати її та занести на віз.

А далеко на дорозі чула іще, як дитина кричала до неї.

Третьої днини вернув ся Семен з хрестом і труною, у якій лежала Ганна.

У неділю похоронено її на згірю, на кладовищі. Богато людей йшло за похороном, а панотець промавляв горячо гарними словами зі сьвятого письма: »Ласка божа не знає границь«.

Ласкавий хліб.

Гамірно було одного полудня в уличці за озером, де кілька обкурених старих ліпянок тупило ся до згіря, на якому стояла школа.

Йшло про досить важну справу: Стина Бедкер мала йти до »буди«.

Була се популярна назва великого іно-що посвяченого »Дому убогих«, або »Дому праці«, слави і прикраси околиці. Справді трудно уявити собі щось більше відміннього від тих старих, брудних, смердячих домів для бідних, де нагромаджуєть ся різних людей і кажесть ся їм жити після своїх вибагів. По королівськи розсів ся Дім на верху зарослого травою узгіря, звернений в сторону заливу — збудований з цегли та каменя, з вежою і королівськими буквами, що ясніють золотом на синьому тлі понад входовою брамою.

Чужі люди уважають його що найменше за судовий будинок, тюрму, або дім поправи, а не один поважний чоловік, якого впустять за паркан понабиваний зелізними цвяхами, придивить ся сим чудовим сходам, огрівальням і стелям, похитає значно головою та пробурмотить щось про пересаду.

А що-ж тоді, коли поведеть ся йому дістати ся до одної з великих саль, де сидять

рядом члени на вузьких солом'яних сидженнях під вікнами і плетуть плетінки та коші — чоловіки з одного, жінки з другого боку. Нема хіба ніщо прикрішого, як такий гурток старих, змучених житєм людей, яким вже ніщо не лишило ся — особливо, коли вічна журба витиснула глибоке пятно знищення, як ось на них. Сторгані сили, зломані енергії із хат та ліпянок позамикали ся тут, в сих мурах, коли руки показали ся за слабі, а плечі надміру похилені до двигання ярма життя. Сидять вони тут однако загорнені, в чистім платю, вимиті, вичесані, про що навіть не думали ніколи в житю, тихесенько, в задумі, якби вічність зачинала ся для них справді в сій великій, склепленій салі, де сьвітло паде немов надземський блиск, а найлекший кашель або хрюмкіт відбиваєть ся від високого склепу цілком як в церкві. Мовчаливо і побожно перебирають закостенілими, кривими пальцями, вяжуть стебла, плетуть, революїкають годину за годиною з одностайньою, механічною точністю годинника, що висить в куті — де-коли лише стрепенуть ся на зідгомін скриплячих чобіт інспектора, що йде горі сходами. Дрож зі страху перелітає по громадці. А коли поважна постать Бога-Батька покажеть ся на дверях, всі старечі голови похнюплюють ся нище над своїми плетінками.

Одинокою розличністю у сій довгій одностайності дня є звінок, що оповіщує годину їди. Коли він лише залунає, всі схоплюють ся з місць змітають обережно останки соломи з одіжі на

приписану регуляміном малу купу серед салі та йдуть на коридор, де сторож уставляє їх двійками в ряд. На даний знак сходять до кухні, відки виходять по хвилині з риночками, які несуть обережно, тримаючи їх обіруч; похід рушає з місця і здається немов би розпливався від цього теплого, милого, ласкотаючого піднебіє запаху.

Рано дістають пів кварти вареної, розпущеної води — називають се пивом — і чверть фунта сухого, чорного хліба, який рюмегають безвпинно і хапчиво беззубими яснами, розмочивши його у воді; в полудні лигають папку з оселедцем, або капустак з бульбою — а в додатку ще запах печені інспектора, коли поведеться їм пристанути в часі походу хвилиночку під дверми приватної кухні. На вечерю їдять солонину з куеником сухого, разового хліба та пів горняти воднистого молока, почім сторож обходить салі, аби подивитися, чи не розіляно чого, або не сховано яких останків. Всього діється з незвичайною увагою і в порядку, який можна би назвати сьміло взірцевим. У четвертій годині в ранці витягають їх з ліжок — так каже регулямін — у вечері відбувається перегляд, на яким вимірюють і оцінюють денню працю — у всім точність і карність, якої не постидала би ся ані одна касарня.

На причуд дивною є складність, з якою сесі старі та з'їдійотілі люди уміють все і при кожній нагоді віднайти свої місця та знають свої обовязки. Навіть найменше слухняві, най-

більші диваки — а де-ж є їх більше ніж між безсильними старцями? — стають ся в несповна дві неділі найпокірнійшим і найбільше підданим знарядом у механізмі: — Як лише вийдуть перший раз на сьвіт, пізнати їх по тій чисто старечій лагідности, що характеризує членів сього закладу на рівні зі сїрим мундуром.

Треба також признати, що теперішній інспектор є немов сотворений на становище, яке прийшло ся йому займати.

Високий, сильний, що аж долівка дрожить під його стопами, тримає керму в своїй рішучій і сьвідомій руді з цілою повагою бувшого підофіцера та з неімовірною зимною кровю. Спокійно і з такою поставою, якби пролигнув тростину, або бодай сховав її під зацепленим сильно сурдуютом, обходить день-у-день всі салі, а має він нечувану здібність відкрити кожду, хочби найменьшу неправильність, або занедбане у виконаню закладового реґуляміну.

В сутеринах є багато малих, темних кімнат названих >тюрмою<, де замкаєть ся переступників; вони дістають деревляне ліжко, сїнник і новий закон, аби могли роздумувати кілька днів у тишині і жалувати вини... Сю кару любив інспектор, яко вислужений військовий, незвичайно, а в почутю обовязку додавав зі своєї сторони уменьшенє харчу.

Тож ніхто не стане дивувати ся, що сей заклад мав загально признану славу справді взірцевого закладу, слави околиці, а притім не обтяжував громадської каси. Тому без пересади

міг інспектор з цілою свідомістю впевняти гостей, яких обводив по великім будинку, що устрій і цілий розклад дня заведений тут послужив за взір всім закладам для убогих у сусідніх повітах.

Дивна однак річ — убогі сього повіту не уміли оцінити як слід палати, що тямцла так ласкаво про їхню старість. Майже сама згадка »буди« викликувала переляк на лиці найбільшого навіть урвителя.

Розумієть ся і Стина Бедкер не признавала сеї чудової вентиляційної системи та гарних архітектонічних ліній. Коли заповіджено їй, що пришлють по неї, а потім коли вже справді заїхав однокінний віз, аби перепровадити її, не можна було намовити її ніяким чном, аби сіла на нього, а коли хотіли всилувати її, забрала ся з такою енергією до оборони, що на її крик збігли ся люди з цілого села.

Зчинив ся страшний крик; пів вуличку заповнили цікаві, що поназбігали ся зі всіх усядів; серед накликавань, сміху, гавканя псів, вереску вертаючої домів шкільної дівтори, чути було Стину, що кляла і кричала як шалена.

Спорохнявілий тапчан, знищену скриню, та різні старі дрібниці — ціле її майно — видерто їй з бідою та викинено крізь вікно; через нього можна було бачити тепер, як бігала з грізним виглядом на лиці по порожній кімнаті.

Хоч у останніх часах не було чимось незвичайним бачити Стину у таким стані. Давніше була се добродушна та працювита жінка.

По смерті чоловіка утримувала себе з кількома дітьми ретельною працею в поли і в загалі всюда, де було треба широких, сильних плечій та пари проворних рук. Від останньої однак осені, коли машина до молоченя стерла її руку, почала у розпучній боротьбі про жите шукати захисту у найбільшій потішительці бідних, в добродійстві горівки. Від коли побачила, що весь її опір пустий і що не мине її Дім праці, запанувала нею розпука — тепер бігає по хаті як дикий звір, в страшнім виді, у замащенім очіпку, зісуненім із напів лисої голови.

Гурток господарів і парубків, що зібрався у дверях, намагався вговорити її лагідно, але як лише хто з них зближився, або простягнув до неї руку, нападав її скажений гнів, біла з цілої сили ногою до землі. У спокійних хвилинах плювала через вікно на хлопців, вони в крик — і гамір не утихав.

Нарешті з'явився вийт, по якого післано.

Прийшов просто із гумна — зігрітий, червоний, з половою на волосою, в нових, сірих портках.

Черетиснув хутко через юрбу до ізби, станув посеред хати, висунув вперед ногу і підпер боки руками.

Коли нарешті Стина побачила, кого має перед собою, замовкла нараз і сполотніла. Поволи скорчена йшла в зад, аж спинилася в найтіснішій кутику, як у твердині.

Вийт йшов за нею і прошибав її грізним поглядом.

— Хйба не піднесеш руки на вйїта — сказав нарешті.

Нараз притихло на дворі і в хаті. Стина упала на коліна. Як до оборони піднесла перед себе чорні, худі, дряжачі руки, а її щокы кламцали, як бы хотіла говорити. Але не видала голосу. Лише малі, чорні очі, що позападали ся над чолом, покритим червоними плямами — як вони благали!

Сумний се був вид...

Вйїт підйшов іще крок до неї, абы її зловити. В сій хвилині дав ся чути сильний голос з поміж юрбы: »Ет, дайте їй спокій!« — Нараз обізвало ся кілька голосів: »Лишіть її!«

Вйїт не обернув ся навіть. Пізнав голос Захаря Шміда. Сильним рухом при помочі кількох хлопів, що стояли недалеко, звязав Стині руки і ноги, почім винесло її хутко чотирьох людий, знова серед криків дйїтвори.

Годі описати її крик — сей крик був одним із тих, що мусять залунати на краю сьвіта, аж в областях неба... В дверях трісли пута на її ногах і вона почала копати скажено довкола себе. Сьміх притих поміж хлопцями. Вйїт кинув її миттю на віз, кількох людий скочило на нього, візник затяв коні — поїхали...

Скінчило ся... Люди розійшли ся.

Вйїт і довгий Захар Шмід глянули собі гостро в очі. Потім кождий пішов у свій бік.

Небаром якомсь переїздив парох до міста вигідною брычкою.

Мабуть догадував ся чогось незвичайного, бо коли минав саджавку, коло якої стояв гурток дітей, спинив бричку і поспитав, що стало ся.

Немов одними устами, зі шапками в руках відповіла дівтора з дитинячою простотою:
— Ніщо, лише Стину Бедкер забрали де буди.

Кладовище.

Дорога, що веде з Ліллелюнду на захід вєть ся зразу чверть милї низькою і веселою околицею по рідко розсіяних загородах і зелених нивах. Відси підносить ся стрімко і є прикра, скалиста і неурожайна, а на її кінці, на найвищім шпилю стоїть осторонь стара, мурована церков з кладовищем.

Кладовище лежить на голім шпилю, де гніздять ся лише лиси і жайворонки висьпівують свої щоденні ранішні та вечірні пісні чистим і ніжним голосом, що звенить у тихі дні далеко по низині, та з яким зливаєть ся сильнійший, металічний голос, коли лише хтось з мешканців Ліллелюнду стремить останньою, повільною дорогою через тіснину до своїх батьків. Сильний се голос (за 4 марки і 8 шилінгів) для селян та проміжних ремісників, слабший для слуг і безземельних мешканців... не кажу вже ніщо про нуждарів, що пересувають ся тихцем до вічності. Їм не грає пньша музика, як «Амінь» пан-отця і глухий лоскіт грудок землі, що падуть на труну.

Само кладовище є голе та немиле, виставлене на вітри, що гуляють тут свобідно між гробами, але докола узгіря розлягаєть ся зелена долина і море, зливаючи ся разом, а на заході,

*

де спад є незвичайно стрімкий, спочиває око на великім, заосмотренім тамою морським заливі, повнім високих тростин і осоки, на якого великій поверхні залягають у пізній осені найдивоглядїйші відтїні жовтої, червоної та помаранчевої краски; із нього лунає особливо у вечері, коли сонце заходить за сїчяві узгір'я приголомшуючий вереск пташніх голосів: качок, чапель, бузьків, чайок, гусей... гамір сотні голосів, що, немов пекольний концерт, бурить райський спокій узгір'їв.

Одної дуже горячої лїтньої днини сидїла за ворітьми кладовища, під старим корчем бозу, жінка в середніх лїтах, шукаючи у слабїї тїни корча захорони перед безмилосоєрним сонцем, що обливало гроби.

В жалібнім очінку та чорнім шали, оперла довгу, вперед висунену щоку на костистій, чорній, спрацьованій долонї та затоплена у думках дивила ся на залив.

Була се жінка знана у цілїм селї під дивоглядним іменем: судженої Нїльса Нїлена.

Відки походила, до кого належала первісно, як називала ся по правдї — люди майже забули. Так назвище, як і славу завдячувала виключно помершому перед чотирма роками чоловікови, Нїльсови Нїлен. Був се бідний рибалка, в додатку дуже рідко ловив риби, але мав славу, що переживє його без сумніву довго.

Аби зрозуміти цілу річ треба конче замітити, що Нїльс Нїлен був паницею, чим не ріжнив ся від нїякого Ліллелюндця, що відбув

уже мироване, але Нільс Нілєн жив лише виключно горівкою так, що мале його, скорчене, від шпірітусу майже перепалене тіло, не могло знести ніякої страви, якої уживають пнші люди і справді гірко було дивити ся, з яким трудом він лиґав крізь затиснене горло хочби найменшу дрібку хліба.

Мимо сього однак був веселий, гострий на язик, а навіть вже по смерті сьвяткував — що так скажу — научний тріюмф, бо одушевлений ним повітовий лікар виїмив з великою обережністю його малий, ликоватий і майже округлий жолудок та переховував його як дорогий скарб в шпірітусі, аби вкінці показати його серед загального подиву на великім зїзді лікарів у Копенгазі... Тож не буде нас се дивувати, що Ліллєлюндці уважали його героєм, місцевим патроном і переховували сумлінно ріжні його події, проклони і дотени у повній признаня памяті

Рішучо одинокою в своїм роді була та безліч ріжних напштків, які він міг проковтнути день-у-день — годі повірити, які він мав вибіги та викрути, аби прийти до них!

Між иньшим мав властивий собі спосіб прошеня, якому не можна було оперти ся: першу чарку висвистав собі, другу випіяв, третю виплакав. За першу півкварту скакав як сорока, за другу готов був пролигнути вош. Коли ходив по загородах з рибами, яких наловили инші — то робив се лише тому, аби заробити собі на «одну необхідиму», як говорив сам з покірним жестом.

Але коли найшов на нього справжній шал, була йому ся дорога за прикра. Виносив тоді останній лах своїх дітей та рабував хату, аби заспокоїти себе.

В такі дні бачили люди дуже часто, як обходив сусідні села то зі старим стільцем, то з машинкою до кави, жінчиною сорочкою, пательнею, дитинячими спідничками — все те зрабував дома і продавав тепер із сьмішними рухами і дотенами... все за одну і ту саму ціну: десять еарів за штуку, за яку то суму купець продавав йому півкварти.

Коли шалів вже так часом кільканайцять днів і не міг майже утримати ся довше на ногах, ані отворити очей, збрав усї свої сили, тер на причуд малою, худою рукою великий, рапатий, темно-червоний ніс, що сидів як велика сунця на синьо-голубім лиці — і говорив до малих хлопців, що викрикували коло нього, бігаючи за ним громадно.

— Тепер, добраніч вам любі. Йду домів, до судженої.

Се було звичайне його закінченє, ізза чого прилипло до жінки згадане повище назвище.

Але ніхто не подумав ніколи про сесю бідну матір, що сидїла з чотирма дітьми у старій, похиленій хаті і боролася безспільно на смерть і житє, аби вигодувати свої дрібнятка.

Ніхто не догадував ся, кілько перейшла мук, кілько днів і ночий страшних пережила із сим шаленим чоловіком — ніхто не догадував

ся, кілька чесне її серце терпіло у сїм нужденнім потураню!

Тепер видніли глибокі сліди тільколітніх терпінь і недостач на довгім, нерухомім, як маска лицї... на темних, знищених руках і в дивно мертвім поглядї.

Чотири роки минули від того зимового ранка, коли привезено їй мертво тіло чоловіка. Була вже без чуття, без сил, а коли пізнійше часом потонула думками в минулім, виринав лише один образ, одна лише згадка могла порушити сильнійше її серце, викликати сльозу в оці, серед загального почуття болю.

Була се згадка темного, мрачного падолистового вечера з перед дваїцятьох років, коли її чоловік дістав у перше нападу делїрїюм і коли принесло його чотирох людей до дому, до сеї хати повної жалю. Лежала у ній в кутяку серед соломи і лахів мала, дрібна, трилітня дівчинка з великими, блискучими очима і дихала тяжко. В ночі, коли мати і кількох сусїдів вештали ся коло п'яного, померла небога тихо, ніхто не знав добре коли — навіть ніхто не запримітив сього серед загальної метушні. Досвїта забрано її з хати, аби не заваджала... та ніхто не думав більше про неї. Лише коли минув найгірший шал чоловіка, усвїдомила собі всьо бідна мати. Але навіть тоді — і богато, богато років опісля — так рвала її нужда і сором, що не мала і хвилинки часу пригадати собі втрату і оплакати її.

Потім намагала ся часто даром змалювати собі в уяві спомини образу дитини, якої коротке житє було всеж таки одною з найяснійших хвилин її житя. Здавало ся їй все, що не зробила нічого доброго для тої першої помершої, бо при смертній її постелі не заплакала ані одною сльозою, бо ані одної її черти не переховала в своїому серці.

Сиділа тут тепер в теплу, лїтню днину і дивила ся задумана на довгий, крутий гостинець, яким колись то тої понурої, падолистової днини несло чотирох чужих людей її мале тіло, аби зложити його тихцем у землю.

Коло неї стояла її наймолодша блїда, дрібна, одинайцятилїтня дївчинка, що роззирала ся докола наляканими великими, округлими, темно-синїми очима.

І вона була загорнена також нужденно; у великих, сїрих, суконнїх черевиках і маленьким, жовтїм, солом'яним капелюсі із шкочкою стяжкою — на руці мала перевішений вінець з безсмертників і моху.

Не рушала ся від боку матері і здавала ся вслухувати ся з напруженєм то в голос лопати з кладовища, то в крик птиць, що долїтав сюда їз заливу серед загальної тишини.

Нараз налякала ся сухого кашлю, що долїтав із заду. Потягла маму за сїдницю, а за хвилину показав ся низький, сивоволосий старик з вязкою вербового прутя на плечах і паличкою у руці — кашлав і спльовував на перемїну.

Ишов дорогою розмавляючи сам із собою та не бачив ані мами, ані доньки, аж доки не станув зараз коло них. Тоді спинив ся, крикнув із здивованя і перехилив ся з усьміхом на своїм костурі спираючи ся на нього обома руками та загрибаючи його глибоко в пісок.

— Ей, до лиха!... Що я здибав вас тут, Елсавето!

Жінка глянула на нього мимохіть, боком, але зараз вернула до давньої постави — з лицем опертим на долоні дивила ся далі в долину.

— Ая — відповіла коротко.

— Є, що нового?... — дивив ся на неї цікаво малими своїми, темними очима, що так і слідили її. — Бачить ся ніщо не приключило ся вам, що?...

— Ні.

— Ніхто з ваших, ніхто з ваших не умер?

— Ні.

— Або з родини?

— Ні.

— Ну, то гаразд. Але... гм, гм! Але, здаєть ся, віджила стара лобов, Елсавето?

Жінка не відповідала зразу ніщо, але тепер глянула на нього і троха збентежена почала гладити чорні торочки шаля, що лежав на колінах і сказала:

— Ах, се також бесіда. — По хвилині докинула: Нині є похорони малої дівчинки від нас.

— Ах! так, то що иньшого. То, бачить ся, ховати муть малу Андрія Єнзена?

— Так.

— Так, але, що се не прийшло міні відразу на гадку. Має то бути, як кажуть, велика історія з тою малою. Ганна, жінка звонаря, була вечером у мамі і розказувала, що будуть звонити. Але чиж се можливе?

— Можливе.

— Так? Ну, то рішучо запросили на стипу пароха із жінкою і лікаря розумієть ся також, бо і він причинив ся тут. Ну, Андрія Єнзен стати на се і на більше іще, якби було треба. Але, до сто чортів, не всі можуть справляти своїм дітям такі похорони.

— Ох, ні — сказала Елисавета знова затоплена в думках.

— Зрештою їй сьмішне — правив далі старий та дивив ся на неї все прижмуреними очима. — Я не знав цілком, що ви маєте тут на кладовищі діти, Елисавето.

— Так, справді? — відповіла поволи і знов дивила ся на цминтарну дорогу. — Ніщо дивно-го... мало що я сама не забула про те.

— Га! і се буває — відповів і похитав головою. — Тільки ріжних річий приклучить ся між тим... а роки минають. Ах! і я се знаю. Чи то був хлопчик?

— Ні, дівчинка.

— Мій Боже! Дівчина. Так, то що иньшого. А! Маємо тут маленьку Льотку — звернув ся до дівчинки, що тулила ся до матери зі всіма признаками знетерпеливлення.

Мати погладила її по руці.

— Не можна увільнити ся від неї, як по-
чне просити, аби її взяти із собою. Хотїла ба-
чити передовсім свою сестричку.

— Добре мала. Вона не бачила її ніколи
передше? розумієть ся. Давно небога умерла?

Але коли Елисавета не відповідала, старий
замовк. Потім підніє у гору густі брови — ди-
вив ся на неї хвилину допитливо, зажив нюх
табаки і якби стрїлила йому нараз нова гадка
до голови, замітив:

— Так, так. Не по рожах то ходить ся. Чи-
одному здаєть ся, що могло би бути інакше.
Але так є, як Ісус хоче. І рішучо так є най-
ліпше.

В сїй хвилині хтось закликав з кладовища.

Старий перехрестив ся і йшов далї, кашля-
ючи та спльовуючи, а Елисавета взяла мовчки
дитину за руку і вїйшла між гроби.

Якийсь типовий Ліллелюндець в родї Ніль-
са Нілена, низький, присадковатий, з грубим
карком і червоним від горівки лицем — стояв
в долині та викидав землю, яку другий відгор-
тав лопатою на обі сторони.

Той другий, був се високий, худий, заспа-
ний мужик, що сьміяв ся придурковато, коли
лише старший розказував своїм грубим голо-
сом який сьмішний анекдот. Коли Елисавета
зближила ся, присїв на березі найблищого, го-
тового гробу і дивив ся на чорний, беззубий
череп, який той тримав у руках.

Коли і Елисавета присунула ся, дивили ся
хвилину всі троє — потім глянули на себе у

німим зачудованю, коли тимчасом мала Лютка зісніла, торгала судорожно спідницю мамі.

— Чня-ж се? — пробормотів нарешті молодий гробовим голосом.

— Се не може бути її — відповів другий. Вона була маленька, правда, Елисавето?

— Так, мала три роки — відповіла.

— Так, то не тут лежить?

— Не знаю, звонарева Ганна говорила...

— Ага! — крикнув параз той, що стояв у гробі і простягнув руку в гору. — Маю його... Та-ж се старий Ляре Бред.

— Хто-ж се такий? — поспитали ті обоє.

Не пригадуєте собі, Елисавето?... Тесть Андрія Мортена, той старий з деревляною ногою, що пішов пізнійше до закладу для старців і умер на вісну. Він лежав перед вашою дівчиною. Не можете пригадати собі, Елисавето?.. Так, так, рішучо, я ховав її сам.

Елисавета потрясла головою. Не тямла ніщо...

Грбар плюнув у долоню, ликнув собі з фляшки, що стояла в куті гробу, та почав копати завзято... і з поміж грудок землі, каменя, останків з труни та костий старого чоловіка, показали ся по хвилині маленькі, тонкі кости дитини.

Елисавета стояла спокійно, троха поблідла і водила зором за кожним правильним рухом лопати з темного долу на денне світло. Лише коли побачила викинену із землі стяжочку, яку як здавало ся, пізнавала, потрясла нею дроз,

а по хвилині, коли глянула на кучері сухого, темного, рудого волосся, здавало ся їй, що виринув перед нею нараз живий образ дитини і кілька грубих сльоз покотило ся по її зморщеним лиці.

Заходячи ся від плачу, клякла при гробі і почала збирати обережно кусник по куснику кости дитини у фартух.

Коли скінчила, похилила ся над нею налякана Љотка, і поспитала шепотом.

— Мамо, чи се сестричка Ганна Метта?

Але у сій самій хвилині заскрипіли завіси цминтарних воріт; звонариха Ганна влетіла з чотирма селянами з кошілем їди і фляшками пива. Всі вони були червоні та задихані.

— Мусите забрати ся відси!... йдуть!... — крикнув один з тих, що іно прийшли, до грабарів, коли звонариха отвирала тимчасом звінницю, де всі щезли... За хвилю загуділи далеко по долині перші звуки глибоких, металічних звонів похоронних (за чотири марки і вісім шилінгів).

З долини йшов справді похорон через село, пристроєне хоругвами, крок за кроком, віз за возом; на переді сама труна, прибрана цвітами на новопомальованім возі на ресорах, далі карита пароха і решта. В сьвяточно сумнім поході сунув ся похорон поволи поміж веселими полями, де здивовані корови та вівці визіплювали очі на се чудо. Всі жінки у чорних очіпках, з вінцями у руках, мущини, з виімкою пан-отця, з папіросками в устах, які закурили собі зараз по добрім сніданю.

Минула майже година, заки всі дійшли до церкви.

Тимчасом Елисавета випорпала у віддаленім кутику під цминтарним муром троха землі із під трави та із сльозами у очах заховала там кожду малу кісточку Ганни Метті. Прикрила землею, а Льотка положила вінець.

Ледви що скінчили вони, похід станув у брамі... Чудовий се був похід!

Низький, живий паламар скакав як сорока, шептав щось безвипинно до пароха, крутився з повним виразу співчутем коло батька і плачучої матери, та завів нарешті псалми з такою силою і чутем, як би йому хто платив за се — що було зрештою і правдою. Пан-отець говорив означену годину в церкві, а коли кидав на труну землю, промавляв до зібраних >тихою молитвою«. При сїм звони висилали з такою силою голос до неба, якби хотїли пригадати самому Богу, що він отсе-ж дитину Андрія Євзена покликав до свого царства.

А нище — по цминтарній дорозі йшла Елисавета та вслухувала ся у сесї звони.

Було їй так легко на серці... як тому, хто сплатить старий довг; на її лиці ясніла радість, що все таки малий промінь божого благословенства упав на її бідну Ганну Метті.

Глум долі.

Не багато свят і празників святкував ткач Яків Ганзен. Можна би сказати, що були лише два такі дні у році. Тому ціла родина дожидала їх у найбільшому напруженю, святкувала дуже величаво. Один припадав на час ярмарку на Матки, коли то купуєть ся пацючки; другий небаром по св. Мартині, коли то сих членів родини заколюєть ся.

Перший випадок займав перед усім цілу увагу дітей. Від хвилини, коли бачили, що батько вичистив хлівець та вистелив його соломою, думали лише про сподіваного гостя... Чи буде білий, чи чорний, чи може сорокатиї? І як його назвати?

Але і родичі розуміли, яка се важна хвиля. Коли чоловік далеко іще до світа надягнув нову одіж, піввовняну камізолю з роговими гужиками і чоботи, що так і блищали ся, на виправу до міста, а жінка вештала ся з лоївкою у руках, бігаючи з кухні у комору та навиворіт, аби виправити газду на час, було у них обоїх щось незвичайного, якесь вижиданє, та вже-ж то, коли прийшла остання хвилина і Яків надягнув малий, круглий, пільцовий капелюх на поважну, велику голову, під паху взяв сукату палицю та який двацятий раз перечислив гроші і сховав

їх добре у глибокій, щільній кишені від камізолі!...

Бо справді було се пустити ся на бистру воду, тягнути на осліп з великого мішка щастя, що може показати ся гіркою бідою для них усіх. Від сього пацючка, себто від того, як він розвивати меть ся та набирати ме сала, залежить, що так скажу, ціла їхня доля. У нього вкладали цілорічне своє утриманє — бараболі з осіннього збору. Його мясо має бути головною їхньою проживою від Різдва аж знов до Різдва. Ані один грач не стежить з більшою увагою бігу кружка щастя, як сі люди слїдили за першими проявами хвороби у такого нового гостя.

Не забули іще та ніколи і не забудуть того року, коли той жерун у червоні крапки обжер їх із шкури та костий, а коли прийшло ся його бити, показало ся, що не мав солонини за мізерного kota.

Тепер купили малого, ясно-жовтого пацючка; найстарша дівчинка, що ходить на вечірню науку до пароха, назвала його >Сифом<, закнїнь його іще побачила.

Що правда, можна було найти ліпше імя, бо на Сифі не було ніщо гарного; і діти також трохи розчарували ся, коли батько вернув у вечері з міста, розв'язав мішок, а довго вижиданий гість показав ся як щось грубого, малого, поганого, нагороїженого; стояло то цілком спокійно на середині хати і розирало ся кругом із на причуд поважним та задумчивим виразом на жовтім, малім лиці. Мати Марія, призаду-

мала ся хвилину, призирила ся йому уважно, потім замітила з трівогою, що його вигляд троха придурковатий.

Яків забурмотів щось під носом, почіхав ся по карку, на який спливало довге волосє та по лівім рамени. Він знаєть ся на сих проявах спокійної, незрушеної байдужности — се нехибн признаки справжнього, годованого пацюка.

Не завів ся у своїй надії.

Ледви минуло два місяці, Сиф ходив так поважно там і назад від корпта до барлога, як річна свиня, а по чотирох місяцях висіло йому вже тільки сала по боках, що на сам його вид ішла слина у рот.

На причуд удав ся! Всьо, що лише можна було назбирати: помиї, полова, ґрис, всьо щезало у ньому, як у бездонній пропасті. Ціле літо діти ходили з великими міхурями на руках, бо від сьвіта до змерку бігали за кропивою та збирали її здовж ровів. А коли копали у осені бараболі, так угодував ся, що хто лише приходив із села дивити ся на нього, казав, що щось такого не бачив іще ніколи.

Марія, мати рідні, простодушна та боязька, яку недоля і нещастя приголомшили троха, починала набирати охоти до життя. І Яків навіть оли сидів при варстаті, усьміхав ся, та підводив деколи очі, аби пересьвідчити ся, що дорокоцінний скарб лежить дійсно добре замкнений гу хліві.

Бо доєї бодай не усьміхало ся їм щастє. У річнім соперництві зі сусідами що до хову

*

пацючків виходили все найгірше, а той нещасний рік з тим у червоні крапки був причиною злобної радості, яка до живого допекла Якову, так що від тоді жили цілком відокремлені, огірчені, зневірені; лише тепер, троха вже чи не пізно, почало свитати їм сонце щастя.

Якось коло падолиста, коли біють пацюки, Сиф важив круглих двадцять фунтів. Та хоч був уже тепер такий товстий, що нікому не йшла навіть слина, не перестав годувати ся.

Далі гидко було навіть дивити ся на нього. Звірину поледво рушала ся, лежала у своїм барлозі, сопіла тяжко і стогнала, якби їй се сало наносило біль.

Вкінці рішено невідклично заколоти його з першим приморозком.

День перед сим стояв Яків коло хліва із сусідом, що прийшов побачити на свої очі се чудо. Сусід призирав ся якпійсь час уважно і мовчав, нарешті сказав тихо:

— Слухайте-но, Якове! Чи справді всьо добре?

— Чи добре? Що-ж могло би бути злого? — сказав Яків та розсьміяв ся.

Сусід змовчав. Не говорили більше про те, ввійшли до хати, де Марія оживлена погостила гостя горівкою і сьвіжим, сьвяточним пивом.

Коли Яків ввійшов другої днини до хліва, здивував ся дуже на вид великої, червоної плями, що покривала один бік зьвіряти. На його вдарили поти. З червоними ухами переступив загороду, та коли почав блище призирати ся,

запримітив, що ціле тіло було обсіпане ясно-червоними плямами різної величини, що, коли їх було доторкнути ся, наносили звір'яти біль.

Пробував успокоїти себе думкою, що солома, на якій лежить звіря, не є цілком чиста і може розгріває його за сильно; гадав, що се крошівка з горячи. Але звіря лежало на причуд спокійно з важко опущеними повіками та із жовтою піною коло писка...

За день побільшили ся плями. Навіть мимо того, що змінено солону і шкуру обмито старанно літньою водою, було їх повно на цілім тілі від писка до хвоста, цілком як у віспі. Над вечір почала звірина муркотіти жалісно і стогнати, кидаючи ся неспокійно в барлозі.

Коли другої днини почала пухнути, настав страшний плач.

Марія попала відразу в розпуку. Яків старав ся успокоїти її, радив бути терпеливою, але сам так налякав ся, що лише по якимсь часі забрав ся ладити віз, аби привезти ветеринаря.

Мешкав миля дороги; був се молодий іще, високий, схожий на ученого чоловік з цвікером і в білій краватці, що старав ся усіма способами прибрати поставу лікаря людей. Коли почув, що йде про пацюка, скривив ся і аж по сильних просьбах Якова дав намовити ся до подорожі.

До сеї хвилини Яків неміг повірити, аби могла бути справді якась небезпека. Думка, що можуть стратити сей скарб, була така страшна — майже не могла помістити ся йому у голо-

ві. Але тепер, коли увійшов з лікарем до хліва і побачив як молодий, блідий доктор похилився над звіриную з видимою цікавістю, як поправляв цвікер і нарешті заложив малий термометер хорому за ухо, перейшла по нїм дрож.

Як входив, зняв несвідомо шапку; тепер стояв і мняв її судорожно в руках, слїдячи кожний рух молодого лікаря, кожду дрож його лица.

— Чим ви годували худобину? — поспитав нарешті доктор.

— Що такого?

— Що ви давали їсти звіринї? — повторив молодий чоловік гостро.

— Крупи, пане ветеринарю.

— Ніщо иньшого?

— І всю свою фасолю і три бочки бульби... і зїв пів бочки кукурудзи, якої я не заплатив іще.

— І ніщо більше?

— Ну, розумієть ся, всі відпадки з хати... і всьо, що лише діти назбирали зеленого і ріжні ріжности. Се-ж неможливе, пане ветеринарю, аби він зїв щось шкідливого?

Молодий доктор не запускав ся у відповідь просто на питанє, але виймив з кишені малий записник зі золотими краями, вирвав картку, написав кілька стрічок, пояснив, що се припис на масть, якою Яків має мастити рило звїряти і старати ся, аби воно злизало її. Масть після сього припису видасть йому найблизша аптика. Але, докинув з натиском — треба пово-

дити ся обережно з ліком — се дуже небезпечна річ для людей. При сїм підніс оловець в гору, сказав кілька латинських слів і прижму-рив з вдоволення очі.

З полудня вимашено Сифа мастею; цілий мрачний і темний вечір стояв Яків в хліві із сьвічкою у руках і ждав дуже нетерпеливо на наслідки.

До півночі не змінило ся на ліпше. Зьвіря лежало без руху у своїм барлозі з важко похнюпленою головою, майже зажмуреними очима і піною коло писка.

Коли упало на нього сьвітло, відмикало поволи оловяні повіки і дивило ся мутним, заголомшеним, повним болю зором.

Раз лише, коли Яків стоячи вдивлював ся в нього — піднесло звіря нараз голову і засто-гнуло так глибоко, що він стрепенув ся.

Чи-ж се можливе, аби втратити його?... Була се така страшна річ, що усувала ся із під його думок — одинокє їхнє утриманє, ціле майно!... Чей-ж Пан Біг не допустить сього!... А коли вже мусить упасти на них таке нещастє, чи-ж не ліпше забрати їм одну дитину? За що тепер зачеплять руками, як він здохне? Чим жити муть?

Марія сиділа в хаті із зипаскою при очах і плакала розпучно. Сусідка, що прийшла потішати її, сиділа коло неї, кришила лоївку під печю і попивала каву, а діти визирали бліді і зналякані поза лавок.

Кілько разів Яків входив мокрий до хати всі дивили ся на нього питаючим зором. Потрясав лише головою, сїдав на стільці з опущеними руками і з ліхтарнею поміж колїнами, дивив ся непорушно у землю — і знов схоплював ся.

Як почало свитати, влетїв і крикнув:

— Мамо, мамо квап ся!..

Як раз, коли входили до хлїва, Сиф протягнув ноги — вже не жив.

На манівцях.

В малій, бічній вуличці, званій «На Манівцях» стояли три старі, запалі хатчини за великим багном, в якого каламутній воді відбивалися їхні криві стіни..

Стояли так одна низше другої, з похиленими дахами, серед смердячого сьмітя, нагромадженого тут із всіх околичних загород. Найменша, що стояла найблище гостинця, була така маленька, що можна би взяти її ледви за стайню, коли би не кусник законченого комина, який сьвідчив, що вона служить за мешкане людям.

Мешкала тут стара, бідна вдовиця, що жила як воробець, збираючи те, що иньші викинули, згортаючи пильно всі дрібки, які найшла на дорозі; від часу до часу потягла що-дещо, а зрештою надіяла ся на Бога і добрих людей.

На імя кликали її Маріянна, назвище Петрихи Сервен мала по небізику чоловіці.

Хоч по правді називали її найчастійше Маріянною Гузар, бо як кажуть, мимо свого старого віку утримувала любовні зносини з кривим старцем з Дому праці, Нільсом Гузаром, що гостив у неї точно в дні, коли мав вільний вихід.

Була се низька, рухлива бочівка на коротких, круглих ногах із сьмішно широкими плечами. Виглядала все так, як би іно що схопила ся в одежі із під перин; з під малого, чорного, замащеного очіпка висувало ся кудлате, сиваве волосє понад малі, гострі, не дуже то розумні очі, а червоні плями на лиці сьвідчили, що не лише з любви приймала вона так гостинно в тій хатчині Нільса Гузара, коли лише приплів ся в неділю на костурі, аби перепити в купі тих кілька шилінгів, що їх вижебрав по дорозі.

Мала у своїм часі кількоро дітей, що выросли і розлетіли ся по сьвітї — сама не знала де. І ніщо також не чула про них, аж коли якійсь із її доньок, що услугували в місті, стала ся яка пригода, з'їздили ся до неї на хоробу.

Се була одинока відміна в тихім її, одностайнім життю. Тоді газдувала, кричала, аж було чути її на ціле село. Коли все пішло щасливо, забирала ся дівчина, знова свободна, весела, а Маріянна приймала добрячо мале біднятко під свою опіку, та ділила ся із ним своєю нуждою.

Таким чином призбирала собі досить спорий гурток пустої дїтвори, що уганяла по селі на грижу мепканців; сей гурток був би ріс іще далі, як би Маріянна не була придавила кілька разів із звичайним собі спокоїм уста такого бідного, новонародженого подушкою, а потім зганяла се на божу ласку.

У сїм згляді не була зрештою ані лїпшою ані гіршою від богатьох, сільських жінок, а хоч

сусідки обмавляли її і висьмівали по причині її відносин, робили се лише поза її плечима.

Одного вечера, під кінець зимного падолиста панував незвичайний рух у її норі »На Манівцях«.

Вже від сьвіта бачили люди, як Маріянна вештала ся, — діти скакали весело по вулиці з обарянками в руках; коли змеркло ся, заблимаło незвичайно сьвяточне сьвітло з поза маленьких, незаслонених вікон.

В нужденній кімнаті, у якій стеля висіла так низько, що навіть Маріянна поледво могла стояти, сиділи чотири особи на лавці за старим, дубовим столом, на яким стояло кілька мисок із стравою і чарками.

Дві тонкі лові сьвічки, встромлені в порожні фляшки, кидали довгі, чорні тіні на голі стіни, а з низької тепер розпаленої кафлевої печі в середній стіні, при якій як раз стояла Маріянна з кольоровою стяжкою в затовщенім очіпку і здоймала горнець, бив жар; повітре було сіре від диму з тютюну та густе від людських сопухів.

Одним із гостей був високий, худий, коло двацятьчотири літній чоловік, з блідим лицем, з довгою темною бородою і великими, темними немило блищачими очима; коло нього сиділа низька, бліда, не молодих вже літ жінка з кучерявим, ясним волосєм і зіпсованими зубами. Крім сих двоїх, було двох сусідів, в середньому віці, загорнених сьвяточно.

Найстарша донька Маріянни, Якобіна »крута Біна«, сьвяткувала весіле з глухо-німим, кра-

вещьким челядником з міста, де служила останніми часами.

Панна молода сиділа за столом зі зеленим вінком на кучерявім, ясним волосою, в новій, чорній, вовняній сукні, яку розпняла ізза якихесь причин на грудях. Пан молодий сидів з лівого боку в білій краватці під довгою бородою; свідки: грубий, червоний, балакучий мужик, якого жінки називали «рибою» і низький, простий, спокійний якийсь газда — сиділи на ослоні під вікном.

По полудні вернули з церкви, віддаленої від села шмат дороги, де парох обсуджував дуже нечемними словами минулі літа Якобіни.

Немиле вражінє затерло ся під впливом, заставленої Маріянною страви і горячої кави, що огріла задроглих гостей

Потім появило ся на столі пиво, а коли фляшки випорожняли ся, пан молодий, що оплачував цілу гостину, кивав на найстаршу дитину і вона вертала зараз з повними руками фляшок. Так сиділи яких три години, пили здоровля молододі пари, торкаючи ся точно що чверть години чарками, — під проводом «риби» пили все якесь здоровле, — аж налякані полумінї свічки притахли.

В тіни за печю сама, байдужна на крик і гамір, що лунали довкола неї, сиділа молода дівчина, з рудим котом на колінах і дивила ся безпивно на молоду пару.

Була се наймолодша сестра Якобіни, Трина, що служила в селі і по роботі прибігла на

хвилину побачити свого нового шурина і погратувувати сестрі в сім сьвяточнім дні.

Цілий вечір не зводила очий з молодих, сиділа та гладила kota — і водила очима, коли лише довгі, вузькі, білі руки кравця шукали під істолом червоних рук сестри, або коли обняв її крадькома раменем і пригорнув ніжно до себе, усьміхаючи ся розкішно.

Вона небогато знала досі про любов, хоч скінчила вже вісімнадцять років, була красива добре збудована.

Не була цілком схожа на старші сестри (кажуть, що не без причини). Замість їхнього ясного, кучерявого волося, мала гладке, брунатне в дві коси зіпняте на карку. Замість малих, заспаних, яносиних очий, як незабудьки мала великі, щирі, темносині — часом мали вони наївний троха байдужний вираз — бо все в означенім часі притуплював ся її слух.

Коли мала сімнадцять років, служила в одній хаті з якимсь чужим парубком високим, сильним, що зачіпав її все, коли були самі, хоч вона не давала ніколи причини. Одної ночі, коли їй казали вицеркати корову, що злягла, мусіла піти до стайні, а тоді то він згасив їй ліхтарню і перевернув її на вязку соломи.

В протягу місяця приключило ся се кілька разів; не здавала собі справи, чого він хоче від неї. Небавом потім хлопець вернув до свого міста, а вона, розумієть ся, не згадувала нікому про те, бо знала із сього тільки, що він хотів, бачить ся, друлити її у нещастє.

Потім коли лише хотів який парубок пожартувати з нею, сама згадка тих зачіпок піддержувала її опір.

Хоч була все весела і говірка і не утікала перед сьмілими зворотами і замітками, сама гадка про простягнене з любовіюрамя вводила її в сліпий гнів і нераз коли парубки хотіли, як то звичайно, пожартувати з нею у полі, перецьвідчували ся на велике своє здивованє, що се не пуста балачка та її »гордість«, як обсуджувано її поведене.

— Ся худобина хоче також дути ся — говорили злобно.

Коли Трина дізнала ся про те, була відтоді іще меньше приступна.

Але коли так сиділа сього вечера і дивила ся на признаки почести і лицарської любви, яка пришала в наю її сестрі, дивні заволоділи нею почуваня.

Гадка про щастє, про нову, чорну сукню Якобіни, про білі, вузькі руки кравця, про його гарну бороду і дивні погляди... все те бурило в ній кров і причинювало ся до неспокою її серця.

Марила про день, в яким вона сама зможе сидіти на першій місци за столом, з вінцем на голові коло судженого, між добрими, веселими приятелями. В думці поміщувала на місци шурини по черзі всіх парубків, яких знала і уявляла собі, як виглядало би і що чула би коло кожного з них.

Нараз прокинула ся в ній пристрасна жажда любви, пізнання роскоші цілуя і устиску. Мало не влюбила ся у сього блідого мущину, що показував ся таким добрим для сестри і якого нещасливе каліцтво зродило у ній велике співчуте може по часті тому, що здавало ся їй немовби то сестра не відвзаїмнювала ся йому добре.

Не розуміла ніщо і з якоюсь журою, а враз і завистю думала про те, чи се правда, що, як чула, Якобіна не дуже то радо йшла за муж за нього.

Сиділа так і роздумувала над сим, коли нараз »риба« ударив пястуком у стіл і заляв, що до сто чортів, не хоче бути свідком весіля, на якім бракувало би божого слова.

Признали йому рацію — Якобіна подала псалтир, який мала в церкві; всі зібрали ся коло »риби« — він зловив сейчас книжку, поставив перед собою свічку і засьпівав першу з весільних пісній.

Як раз зачали, не мали вже охоти кінчити. Коли лише пересьпівали перший псалом, забрали ся до другого.

І так сиділи — загріті пивом і божим словом — вливаючи у ті пісні таку силу, що стіни мало не потріскали.

В ночі, коли Трина вертала ся домів, місяць кидав млаве світло на тонку, свіжжу верству снігу, що вкрила білим килимом землю і дахи хат. Всюди було тихо — загороди позамикані, ані вітрець не порушив великим, темним

очеретом, в яким відбивало ся зьвіздисте небо.

Коли доходила до фіртки загороди, де служила, стрепенула ся, побачивши якогось парубка, що опер ся об мур і курив люльку.

Пізнала відразу, що се Іван, парубок сусіда, молодий, двадцятилітній хлопець, з ясным волосем, що накидав ся їй від давна вже із своєю любовію. Видно знав, що вийшла і чатував на її поворот.

Коли минала його, шепнув: »добрий вечір!« Несьвідомо пристанула і почали розмовляти.

Недавно іще минала його, як всїх; тепер, коли нараз хмара, що заслонювала місяць розплила ся і повне, ясне сьвітло упало на постать дівчини, здивував його незвичайний вираз її лиця.

Почав довбати щось коло люльки, а боком дивив ся на неї уважно.

Питав її про весіле, про нового шваґра, про діти Якобіни; відповідала коротко, з відверненим лицем і дивила ся байдужно перед себе.

Нарешті почав зближати ся обережно і не зводив з неї очий.

По хвилі присунув ся так, що бачив дрожачі її губи і чув віддих її філюючої груди. А коли ще блище присунув ся і вона не змінила місця, ані постави, збентежив ся сам і глянув на неї здивований.

Кров ударила йому до голови, великі уста розсьміяли ся придурковатою усьмішкою.

Нарешті відважив ся сказати:

— Так любо, може перейдемо ся троха?...
Не відповіла зразу — коли однак почав наставати, сказала:

— Добре.

І не ждала на нього, лише рушила наперед в поля.

Пішла стежною, що вела через луку до двох чорних, нужденних верб, які означали, де зачинаєть ся перекіп. Тимчасом хлопець наздігнав її небавом і старав ся всунути руку під її рамя. Не боронила ся... Збентежений сим незвичайним і невпясненим поведенєм, обняв її та притиснув пристрасно до себе.

Так ходили якийсь час сюди і туди до верб, що виглядали в сьвітлі місяця як духи.

А коли четвертий раз вертали ся до села, обняла вже Трина хлопця; поволи зближали ся до загороди — двері стодоли зачинили ся тихо за ними.

В середині села, повище загороди, де служила Трина, стояла гарна, сьвіжо помальована хатчина із жовтими ляками у вікнах і малим опарканеним городцем на ярини по обох боках входових дверей, помальованих у цвіті. Замість ступіня лежав перед ними млинський камінь перелупаний на дві часті, посипаний піском; туди входило ся через маленьку кухню до чистої, просторої, висипаної також піском кімнати із синьопомальованими стінами, жовтими заслонами, сосноюю комодою, столом, лавкою, двома червоними стільцями і двома великими ліжками, прикритими перкалем в цвіті.

*

Мешкала тут вдовиця Олена Петриха, яка зложила собі враз із своїм чоловіком Петром Андерсом при пильности і ощадности тільки, що могла жити тепер без підмоги громади і тому уходила за щось ліпшого, як більша частина вдовиць по господарях, з якими не дуже навіть приставала.

Була се висока, худа, похилена троха постать із запалими грудьми, звичайними у старших жінок і великим, вистаючим і твердим як камінь черевом. Мала, сивоволоса голова спочивала троха криво на вузьких зігнених раменах — якби для загальної гармонії говорила немилим, плаксивим голосом і стріляла як квочка своїми малими, червоно обведеними, троха цїкавими очима, що щезали цїлком у віях.

Невідлучною її товаришкою була довга, чорна панчоха, якої не випускала із рук, хиба коли їла, або спала. Могла стояти непорушно пів дня в дверех і перебирати механїчно пальцями, коли тимчасом її зір бігав уважно по цїлім селї, чи не відчинюють ся де двері, або чи не курить ся де з комина.

Мала лише одну дитину, хлопця Івана з ясним волосем, років коло дваїцятьох, стрункого і гождого.

Між парубками був він майже найкрасивїйший, а коли стояв у недїлю між иньшими на гостинцї, в блищачих чоботах, плюшевім кашкетї, з довгою люлькою, такий вимитий і вистроєний, як сьвітлиця матері, — ставала Оле-

на сама в укритю, за цвѣтами у вікні і дивила ся на нього з гордістю.

Коло сього сина кружляли всі її думки, навязували ся до нього і до його будуччини — навіть у сні не покидали її малої, тупої голови.

Все тїшила ся лише щастєм, яке стріне його, уклала власні, сьмілі пляни що-до його будуччини. А коли сторожила перед дверми, або виходила на мале узгірє за селом, відки можна було бачити цілу околицю аж по залив і ліс — то тому лише, аби не спустити його ані на хвилину з очий і стежити безвпинно за кождим його кроком, бачити всьо, що приключить ся йому.

Коли Іван пішов останньої осені на службу до війська, звернула увагу на наймолодшу доньку Маріяни, Трину, що служила у сусіда, якого поле межувало з полем війта.

Олена почала сейчас підозрівати, що Трина, як зрештою всі бідні сільські дівчата — стараєть ся звабити Іванка. Се було її манїєю, що не давала їй ніколи спокою: всюди бачила, що засідають ся на її Іванка і тих сімнайцять соток корон, які мала крім хати і города і які позапихала в п'ятьох окремих книжочках щадниці у різні діри і тайні криївки.

Сим разом її підозріння показали ся правдивими.

Одної ночі, коли не могла вснути по причині болю в нозі, почувала, що з другого боку вулиці відчинило ся вікно і чийсь кроки віддаляяи ся обережно.

Хоч боліла її нога і знала, що побільшить тим свій біль, схопила ся сейчас і кривулькаючи доволікла ся до вікна подивити ся, що се такого.

Було темно. Не могла доглянути навіть свого власного плота, але пізнала, що кроки віддаляли ся до загороди в'їта.

Та як раз того самого вечера бачила, що Іван і Трина розмавляли при поєнню худоби; тому рішила ся не спочати, доки не приведе всього до ладу.

Майнула їй у голові гадка, аби слідуючих вечерів сторожити де близько, відки могла би бачити добре вікна Трини — бо що се, як раз, її вікно відчинило ся, не сумнівала ся ані хвилинки. По глибокій однак надумі залишила сю постанову признаючи її безкорисність, доки місяць буде на нові — на разі випитала дівчину, що спала разом з Триною.

Одного разу, коли побачила, як вона вертала ся з міста, закликала її до себе, посадила на лавці, частувала кавою і розмавляла з нею так солодко і по приятельськи, що дівчина заніміла з подиву. Але коли стара виступила зі своєю справою, зачервеніла ся і нехотіла розказувати. Коли однак Олена налягала і нарешті в запалі зловила її за руку, дівчина вирвала ся і утікла, бурмотячи, що не знає ніщо про те.

Того самого вечера дізнала ся Олена иншою дорогою бажаної правди.

Не лише Олена слідила сеї зими за Триною.

Газдня у якої Трина служила, давно її підозривала, вкінці здавало ся їй, що має цілковите право твердити, що з дівчиною дієть ся зле.

Вона мала вже досвід і привикла до подій сього рода із своїми дівчатами, тому заволикла її раз якось до себе до комори і поспитала прямо, чи не є у відміннім стані.

Трина перечила зразу рішучо, потім сьміялася ся, але коли газдня обставала при своїм, і домагала ся правди, аби могла вистарати ся на сей випадок иньшу дівчину, а нарешті загрозила, що прикличе лікаря, Трина мусіла признати ся. На дальші питання признала ся, що батьком будучої дитини є Іван.

Тимчасом Іван орав поле недалеко від села і свистав на перегони з першими шпаками, що почали показувати ся.

На сусіднім поли стояв другий парубок, також з плугом; посвистуючи йшов до Івана. Коли наближив ся до межі, спинив ся і крикнув:

— Погратулювати милого споріднення, Іване!

Іван підніс голову, але в першій хвилі не розумів ніщо. Парубок зближив ся до нього цілком і розказав йому, що говорять про нього на селі.

Уха почали парити Івана, а дрозж пронизала решту його ріла аж до ніг.

— Брехня! — простогнав такий лютий, що той почав сьміяти ся.

— Коли брехня, то ти, до сто чортів, сам тому винен — відповів і відвернув ся з побідною усьмішкою.

Іван, червоний як вогонь, стояв і дивився за ним непорядно. Нарешті завернув коні на з'оранім лані і вів їх далі здовж борознами. Властиво не повинно се бути для нього несподіванкою; останніми часами згадувала йому про се Трина. Але не хотів вірити. Був певний, що хоче налякати його і тим легше спонукати до подружжя, про що вже говорила чираз.

Зразу прийшла йому на гадку мати. Почував ся до того, що повинен оженити ся з Триною, але не мав великої до сього охоти. Коли однак роздумав сесю справу, не бачив иньшого виходу. Трина була дівчиною, про яку не можна було сказати нічого злого.

Рішив ся мнати на разі матір, доки не успокоїть ся, але сейчас нагадав собі, що нині була субота, коли звичайно приходять домів перебрати ся на неділю.

Подумав, що може ліпше зняти відразу бучу і всунув ся тихенько до хати.

Мати стояла в хаті при кафлевій печі. Пізнав зараз, що вона знає про все.

Не глянула на нього, не відповіла на його привіт, коли входив; він не говорив також ніщо більше, лише сів на лавці під вікном і закинув від нехочу одну ногу за другу.

Довго не було чути ніякого голосу, крім тихого, жалібного сику ринки, в якій мати варила щось.

Нарешті навтямило ся йому так сидіти. Почав свистати тихо. В тій самій хвилині долетіло до нього із від печі знане йому добре,

довго здавлюване сапане, що як вихор в повітрі, оповіщувало бурю... Слухав мовчки.

— Гарні річи плетуть про тебе по селі — почала по хвилі плаксивим голосом і обтерла фартушком очі.

Іван не відповів ніщо і почав свистати.

— Гарно ведеш ся! На се було іще доволі часу!...

Іван мовчав як заклятий і дивив ся крізь вікно на рожеві хмарки на небі.

— Як би се була іще якась прилична, чесна дівчина, яку люди мали би за людину... але такий лах... не має навіть сорочки на тілі... так, так, се-ж всі знають... Хто гадав би се, що ти забудеш ся з такою... Ото, що маю з того, що не жалувала тобі нічого. Що-ж ти гадаєш собі? Пан-отець каже, бо вже дізнав ся про те... він, що був все такий добрий і виrozumілий для тебе, каже, що люди признають тебе дурним. І аби з такою лайдачкою, донькою старого п'яниці!... се-ж не тайна.

Говорила так досить довго і колотила раз-у-раз швидше в співваючій ринці, що немов супроводила своїм ніжним голосом її плачливі жалі...

Нараз відвернула до нього голову і сказала змішаним голосом:

— Чи знаєш рішучо, що ти одинокий?

— Розумієть ся — відповів Іван і розсміяв ся бундючно.

— Так? Хто там знає? — забурмотіла ніби до себе, а по хвилі замітила: — Здаєть ся міні,

що добре десь глумлять ся з тебе »На Манівцях«. Доньки Маріяни не такі дурні. Тямлю добре, як то було з тою крутою Біною торік. Лише трьох їх мало платити, бачить ся.

— Так, але Трина, то не Біна — замітив Іван, як би хотів її пересвідчити. — Одна може бути така, а друга все-ж таки може бути чесна...

— Ет! Бесіда! Як би ти тримав ся далеко від неї, не напивав би був собі біди. А коли вже здурів, то міг пошукати собі иньшої, і се не було би так шкодило... Але Трина знала добре, бачить ся, що робить.

— Що могла знати? — поспитав Іван і глянув перший раз на маму. В її голосі звучала, така струна, що здивувала його.

— Аа... недаром є сестрою Біни, бачить ся.

— Але-ж їй не можна ніщо закинути — сказав і зморщив легко брови.

— Ах, нема тут що багато говорити.

— Що думаєте сим?

— Були такі, що могли би сказати щось про те. —

— Хто-ж се міг би бути?

— От... бачить ся, він, той великий Павло, що відїхав торік, він міг би неодноразово розказати, — сказала немов до себе, порпаючи в печі.

— Павло Тунко...

— Так; здасть ся міні, так називав ся.

— Брехня! — сказав Іван і засьміяв ся сухо.

— О, о, хто там знає.

— Відки се знаєте?

— Не трудно було знати, що щось було між ними. Та-ж він гонив за нею, де лише показала ся, а хиба не даром, думаю. Лїпше було вивідати ся наперед. Се-ж не така велика честь дати ся повісити за когось. Мала одного, могла мати і більше. Хоче затягнути тебе до вівтаря, тому удавала сьвяту, аби замилити тобі очі.

— Ви чули може що більше? — поспитав і глянув на неї непевно.

— Може бути... Найлїпше було не заходити собі з нею, ми не мали би нинї сього клопоту. Та ще коби то я не перестерігала тебе, аби ти беріг ся, бо вони хочуть тебе підійти, але ти не хочеш ніколи слухати матері... Я просила що вечера Спасителя, аби тебе просьвітив, а ти летиш, як шалений, не можу дивити ся, як відходиш від розуму.

Іван призадумав ся.

Впялив очі в чисто вимиту, кафлевою печю осьвітлену долівку і дивив ся довго, уважно на посипані попелом дошки.

Нараз схопив ся, взяв шапку, пробурмотів >добраніч< і вийшов.

Тимчасом змеркло ся. Густа, зимна, вохка мрака вкрила село, лише тут та там блимало сьвітло у простих хатах. В загородах всі вже полягали спати. Кілька качок спало на воді, серед багна, а перед зачиненими ворітьми сидів кіт і м'явкотів.

Застав Трину за плотом города, де устроювали собі вечером сходини.

Годину вже ждала, коли почула кроки, вибігла против нього.

Пішли мовчки в поля, де небо без зьвізд і сьвіжо з'орані поля вкривали всьо кругом тінню.

Коли Іван замітив, що Трина простягає до нього руку, встромив обі свої руки в кишені і відвернув ся, а коли вже були так далеко, що ніхто не міг почути їх, обернув ся нараз до неї і поспитав прямо, що мала з Павлом?

Трина зблідла в першій хвилі. Досі не говорила про те з ніким. Поволи почала спокійно і широко розказувати всьо, описувати точно, як що відбуло ся — не затаїла ані одної подробиці, яка лише переховала ся у її памяти.

Коли скінчила свій рахунок сумлїня, глянув Іван у лїс і засвистав, протягаючи голос.

— Ноо! так, моя дівко... Ми знаємо ся?...

— Чи може гадаєш, що брешу? — сказала дивлячи ся налякана на нього.

— Здаєть ся тобі, що я вчера прийшов на сьвіт — відповів, а побідна усьмішка грала ся на його устах. — Милиш ся, моя дорога. Сим разом ти перечислила ся.

Коли зближили ся до вузької стежочки, що вела через з'орані поля до села, відвернув ся і сказав:

— Бувай здорова, моя мила, дякую за свою пайку — і відійшов, посвистуючи весело.

Трина кликала його, але він не слухав і небаром щез у пїтьмі.

Неспокійна, не знаючи, що се значить, стояла на дорозі, а весела його пісня розпливала ся в нічній тишині.

Минуло так кілька днів, даром вижидала його що вечера на звичайнім місци.

Аж ось дізнала ся від дівчини, з якою служила у війта, що Іван почав ходити що середі до пан-отця на науку; сходили ся там численно мужики із жінками і дітьми... Вона за-непокоїла ся страшно.

Коли не показав ся і слідуючої неділі, не могла ждати довше в непевности і рішила ся відшукати його. Як лише змеркло ся, накинула хустину на голову, розглянула ся по селі і причаїла ся за корчом при дорозі, що вела до війтової загороди.

Коло півночи почула його свист, що лунав по селі, а по хвилині дали ся чути його кроки по замерзлій дорозі.

Схопила ся, а коли переходив коло неї, закликала його тихо.

— Хто то? — поспитав наляканий і почав розглядати ся докола. — Се ти? Що робиш тут до чорта?

Підійшла до нього блище і дивила ся лагідно.

— Чому ти не був у мене так давно, Іване? — поспитала і хотіла взяти його за руку. — Я ждала на тебе цілий тиждень що вечера. Ти був хорий?

Замість відповіді, трутив її Іван сильно.

— Відчепи ся! — сказав і хотів йти далі.

Станула на дорозі просто нього і озлобила ся:

— Що дієть ся з тобою? Чи ти втратив розум? Минув тиждень, як не показував ся, хоч знаєш, як стоїть справа. Ти не був хорий, про се знаю; ходиш на науку до пан-отця, а вчера зазиправ до вікон Нілена. Чи ти вже забув, що я твоя суджена? Не тямш, що прирік міні?

— Слухай! — заспчав нарешті Іван — уступи ся міні з дороги, дівчино!... Заощади собі всіляких докорів, не заплиши міні очий. Досить довго глумила ся з мене... Але тепер знаю твоє коханє, розумію, як з Павлом, так і з иньшими. Так, так, ніщо не pomoже тобі твоє сьвяте лице, моя мила, а коли всьо викрило ся, прошу тебе, тримай ся осторонь від мене, бо могло би скінчити ся лихо.

При кінці сих слів підійшов до загороди і замок фіртку на колодку.

Трина стояла як вкопана. Що се було? Що він говорив? Про що винив її?

Се неможливе... Побігла до фіртки, а коли почула, що робить щось у челядній кімнаті, почала легко пукати і пептала благаючи:

— Іване... мій дорогий! Чи не чуєш мене?... Хочу поговорити з тобою... Іване... вже не гніваю ся... хочу лише... чуєш Іване?...

В сій хвилині зачинили ся в середині якісь двері і всьо утихло.

Кинула ся і почала ломити руки з розпуки. Майнула їй гадка, аби добивати ся до

фірти, збудити всіх і взяти їх за свідків сеї зради, але відвернула ся, закриваючи руками лице і відійшла серед сльоз.

Довго ходила, обе силена з розпуки, сюда та тудя по поли. Вітер дув у її розвіяне волосє і поривав відорвані її жалі та сльози і розвівав їх по темній, мовчаливій долині і понурім заліві, в яким відбивали ся важкі, роздерті хмари. Зловила зубами ріг темної, вовняної хустини і коли лише мала на ново заридати, гризла його, аби всплувати себе до спокою.

Але не могла запанувати над своїми зворушеними чуттями, коли нагадала собі всьо. Не сподівала ся, що Іван звінчаєть ся з нею зараз, — обоє ще до сього за молоді, була однак певна, що заручать ся, а коли і його мати полюбить її, прийме її колись ураз із дитиною.

Думками бачила себе часто в теплій, малій кімнатці Олени із жовтими заслонами і образами на стінах — уявляла собі, що лежить з дитинкою на руці у однім із тих великих ліжок із заслонами з перкалю у цвѣти — вилежуєть ся у білих, теплих перинах, коли Іван сидіти ме на краю ліжка і тримати ме її за руку... та її серце било ся із щастя.

А тепер хоче покинути її, каже їй терпіти і мучити ся в домі матері, бруднім і нужденнім, між дїтьми сестри. Та коби лише се! Хочє лишити її цілком на поталу розпуці — може навіть старати меть ся спекати ся усіх обовязків, посуджуючя її о кількох любовників.

Але-ж се брехня!... Заплатить, мусить заплатити! Кленеть ся, що не буде в змозі доказати їй і мусить заплатити.

Учіпила ся сеї гадки, якби найшла в ній потіху — се була її месть!... Зможе жадати 25 корон річно. Навіть коли нарешті вернула ся до хати і лягла спати, кидала ся неспокійно на постелі не покидаючи ані хвилинки сеї останньої думки. Потім знов запанувала нею така страшна розпука, що дівчина, яка спала з нею разом, схопила ся налякана і нагадала собі зносини, які навязала як раз сього вечера з парубком.

Першого мая пішла Трина до матері, у якої мешкала аж до родин, до пізної осені.

За цілий той час не чула ніщо про Івана. Признав ся до того, що є батьком, по довгім торзі пристав на заплату утримання дитини, але тримав ся остороць і минав усе стрічу.

Дехто озлобив ся на се, але коли почали розходити ся по селі вісти про минувшину Трини — загал не брав йому сього за зле.

Раз лише стрінули ся в літї око-у-око.

Було се в полудні, коли Іван йшов від військової загороди, посвистуючи, з косою на рамени. Іно що мав скрутити в бік, як побачив нечаяно Трину, що ледви волікла ся серед куряви в піднесеній спідниці, згорблена під великою вязанкою хворосту, який назбирала у лісі.

Не міг розминути ся з нею, мусів навіть переходити коло неї; тоді настроїв лице весело і кивнув до неї головою з широкою усмішкою.

— Добре полудне, Трино, впріла, що?

Сього було вже за багато. Хоч чула біль і змучене, обернула ся із своїм тягаром і крикнула за ним:

— Ти свиньо!

Мав охоту завернути і заїхати їй під ребра, але роздумав ся і пішов далї посвистуючи.

Небаром потім покликано Івана на вправи і він виїхав із села. Коли вернув на св. Михайла, Трина мала вже хлопця і пішла до міста у мамки.

Подорожний.

*

Коло Різдва чи Мясниць йшов гостинцем якийсь подорожний.

Йшов, бачить ся, задуманий, бо нараз пристанув, розглянув ся докола і на велике своє здивоване побачив, що є на отвертій дорозі.

Дивні почування прокинули ся в нім, коли глянув перед себе на те поле терпінь і боротьби. Важкий, мелянхолійний, зимовий день з темними, пересиченими снігом облаками, висів над землею як погроза, а поважний сум залягав сі розкинені пусті, голі останки хат з довгим підмурованєм, окружені самотніми бодяками.

Здавало ся йому, що жите минулих віків веде іще боротьбу у сім земським димі, що висить низько, над самими майже полями — здавало ся йому, що бачить, як увихають ся в повітрі сі мовчаливі постаті, що гонені батогом окомана, тягли плуг, або збирали каміне... Там оподалік, де вершок палати стріляв понад узгірє, блищать іще ті самі вікна, з поза яких граф робив перегляд своїх підданих, коли казав їм переходити попри себе день-у-день з відкритими головами... Там, за ставом здовж високих топіль алеї, що щезають майже у мраці, вела стара громадська дорога, якою в ночі волічено на замок дівчата із звязаними в зад руками, а

в днину гонив гордо стрілою ясний пан із своїми слухняними слугами, коли дрозачі мужики утікали в поля...

Тою самою дорогою йшов також у самий святий вечір великий похід з ясно розжареними факелями... висадив замкові брами, вдер ся на сходи, рубав місце коло місця топорами, або бив палицями, краяв ясного пана і кидав кусник по куснику, серед загальної радості до фосо — тимчасом п'яні мужики безчестили його жінку.

Там вище на високім, неурожайнім узгір'ю лежало село. Малі заглиблення в мураві вказують іще на місця, де були кирниці. Розкинені докола них лїпянки, причеплені до спаду узгір'я, визирали як пташині гнізда; в середині, у малих, темних, вохких норах, де роїли ся щурі над головою і під ногами, мешкав бідний, угнетений народ, що жив вівсяною кашою і жентцею, зігненим від ревматизму, точеним хробами — що вслухував ся, як наляканий пес у кожній шелест, який долїтав з долини.

Які то усі на причуд далекі гомони! Майже не міг вірити, що всі ті страшні річи діяли ся таки так недавно — у віку свободи, поступу, людяности!

А якби сї поля уміли говорити! Що-ж не розказали би вони! Як кожда пядь землі гомонїла би бійкою і местию в ухах покоління, що виросло на сїй землі, яку заорали батьки!

Задуманий зближав ся до села. Йшов по мураві, на якій було повно більших і меньших

ямок, розкиненого тут та там каміня і купок тернистих корчів.

Всюди тихо докола нього. Небо похилило ся іще нище, і здавало ся, що облаки опадають понад заливом. Відси доходив де-коли глухий гук леду, що тріскав десь далеко. Всюди, куди переходив, чути було лиса — кілька разів бачив його сліди у піску — здавало ся йому навіть, що чує, як підкрадаєть ся попід тернину.

Нараз пристанув перед малою, самітною хатою, окруженою камінним обмурованем, що запало ся також так як і вона. Впала йому у очі сея хата не лише по причині незвичайної своєї старости, на причуд високого, старинного даху, низьких стін і малих, бляхою обложених вікон, яких шиби блищали всіми красками дуги, але також тому, що віяло щось німого, немов вигаслого від тої опущеної, забутої руїни з тих замерклих часів, засудженої на повільне знищення.

Ніякий голос не відзивав ся із середини, не чути було ніякої признаки людського життя поза тими пустими вікнами.

Війшов до неї з цікавості і потиснув легонько за клямку.

Двері були відчинені. Всунув голову до маленьких сінній вимощених розмоклою глиною, від якої так і віяло гнилю. Відси вели старі, тонкі двері до досить великої, порожньої, низької кімнати, де порох покривав грубими верствами стіл і лавку.

Стара знищена кужіль і кілька вазонків з гнилими цв'їтами, що стояли на лавці зі сухою як порох землею, здавали ся стояти так цїлий вік. Але останки торфї і виразні слїди пальців на запорошенім столї вказували, що все-ж таки хтось зазирає до сеї пїстїни.

Вже мав відходити, коли нараз побачив у старім, широкім, дубовім ліжку жіночу постать — сіру, скорчену мумію, що лежала з лицем відверненим до стїни під старим, тоньким покривалом. Жовта хустина обвивала її голову, а під бородою лежали зложені худі, блїді як віск руки.

Мимоволї постунив ся у зад... труп!

Але в тїй самїй хвилині обернула постать незамїтно голову і заговорила голосом, що потряс ним... тоньким, здавленим, беззвучним, якби з того свїта:

— Чи се ви, Катерино?

Так чудно зробило ся йому, коли почув нараз людський голос і так не знав, що на скорі відповісти, як оправдати ся, що рїшив ся по короткій надумі висунути ся тихенько так, як прийшов.

Зачинив тихенько за собою двері і спустив клямку без шелесту.

Коли вийшов, побачив недалеко високу, обшарпану жінку. Пристанула під муром, за яким добачив тепер кілька хатчин з вистаючими коминами.

Жінка несла на руках більше як трилітню дитину і боролася з противним вітром, що почав як раз віяти.

— Чи хотіли поспитати про що?

Він опер ся спокійно на палиці і крикнув:

— Що се за жінка лежить там?

— Хто є ся жінка?

— Так.

Хвилину надумувала ся і придивляла ся йому. Потім сказала:

— Здаєть ся вам може, що вже за довго лежить?

— Ні; що їй є?

— Що їй є? — повторила як гомін, а вітер віяв далі. Потім почала підходити до нього, але на віддаленє десятиох кроків пристанула знова і мірила його від стін до голови.

— Що їй є? — почала знова. — А що-ж могло би бути?... Лежить...

— Хора?

— Ні...

— Чому-ж лежить у ліжку?

— Чому?

— Так.

Видно не мала охоти відповідати; дивила ся на нього все недовірливо своїми водяно-спніми очами. Аж коли розказав їй, як увійшов до хати, і що приключило ся йому, випогодило ся її лице, вона приближила ся поволи до нього.

Була се тяжка, плечиста як хлоп жінка, з винищеним лицем, що визирало із під розчепленого кафтана. На руках двигала дитину. Був се великий, дуже грубий хлопець, з великими лицями, а з маленькими, зачервонілими, напухлими очима, які прижмурював — видно, не

зносив сьвітла. На ногах мав черевки і шиті вовняні паньчохи, що мало що прикривали його голі ноги. Голова дитини не була також вкрита; між тонким, кучерявим, червоножовтим волосем видно було грубу верству солодкого струпа, що покривав цілу передню частину черепа.

— Ну, так — сказала нарешті і почала сьміяти ся щиро. — Зробив ся з неї страх, з тої старої!... А се потішне!... Я думала, що всеж таки пізнаєте стару Елисавету... Але вона не хоро... Вона така здорова, як всі, лише має вісімдесять чотири роки, в тім ціла річ і вже вісім років не встає.

— Вже вісім років?!

— Так, мій Боже... То вона питала ся, чи се я? а то старе чупідрало! — засьміяла ся. — Зробило ся з неї справжнє чупідрало. А не питала ся, чи се не Пан Біг? Ні? Бо вона тому лише лежить і жде на Нього — каже, — а їй вже не належить ся більше ніщо, як лише, аби її Пан Біг забрав до себе. Жду на Пана Бога, каже, Він тямить про мене, каже, а коли почує, що хтось йде дорогою, зараз думає, що се Він. Дай мені тепер книжку до ліжка, бо йде Пан Біг, каже... У неї то не всі дома, розумієть ся! І коли так лежить і роздумує, приходять їй на голову різні гадки.

— І все так цілком сама лежить? Ніхто не дозирає її?

Дозирати? Я-ж дозираю її. То я, Катерина, про яку вона питала ся — говорила далі жінка, що тепер лише розпустила язик, не зводи-

ла однак ані на хвилинку очий з подорожно-го і слїдила кожних його рух. — Мешкаю там і зазираю, коли трафить ся, даю їй їсти, тримаю коло неї який такий лад, ріжно та... Була се зрештою дуже погана жінка, розказують старі, що тямлять її. Вона переганяла ся раз із кіньми.

— Із кіньми?

— Так, як міні Бог милій! Дивне то лише подумати, але се сьвята правда. І діти мала також і більше навіть, як хотїла, але де вони? десь у сьвітї... Ну, ти!... годувати то такого драба!... — Сї останні слова відносили ся до хлопця, що знетерпеливив ся за час сеї довгої бесїди і лихий сїнав маму за кафтан, аби дібрати ся до грудий. Тріпнула його по руці і говорила далї звернена до чужиця.

— Як маєте охоту, можете увійти, поговорити з нею, вона не є іще цілком так до нічого, хоч така стара, знає чи-одно, коли вернеть ся їй память, а особливо, коли дістане троха кави, то буде вам розказувати таке, що можна заплакати ся на смерть. Цить! Чуєте, як вона кламцає щоками... Не скажу, аби так всі були у неї дома, ні! Бо-ж то як раз на сьвятого Івана буде їй вісімдесять чотири роки.

Увійшли до хати, де застали старовинку, що сидїла на ліжку, з диким поглядом, встро-мленим у двері, з опущеною долїшньою щокою.

— Ну, щож знов вирабляєте Елисавето?! Не маєте чого лякати ся, се лише подорожний, що заблукав ся. Хотїв заглянути до вас, ви-ж позволите?

— Я, я думала... що се Пан Біг, — прошептала, все іще дрожачи зі страху.

— Ет, пусте Ельзо. Лягайте-но спокійно. Продрогли цілком — сказала мужичка і допомгла їй вільною рукою положити ся, потім обвинула добре покривалом нужденний сей кістяк.

— Не багато тут сала — замітила і вказала на худе рамя, що лежало на покривалі. — Помацайте, прошу, руку, яка зимна! Се-ж чистий труп, правда? Їй найгірше, як змерзне, і не можна дивувати ся, бо від сього покривала не загриєш ся, а піч також не дуже гріє. Щастє, що громада утримує її, бо інакше умерла би.

Стара лежала спокійно, дивила ся упрямо своїми чорними очима на присутних і бурмотіла все:

— Я думала, що се Пан Біг.

Він станув у ногах ліжка, а коли газдиня розказувала далі, роззирав ся по пустій кімнаті, дивив ся на запліснілу кужіль, старе, надточене ліжко і смердячу соломку. Нарешті упало його око на костур, що лежав коло старої в ліжку. Коли поспитав жінку, на що їй сього, засьміяла ся і сказала:

— Се на щурі та шваби, яких тут в ночі така сила, що мало її не з'їдять. Всюди повно тої погані; як лише смеркнеть ся, лазять по цілій хаті, навіть по сіннику і не дають їй спати. Недавно якось з'їли її хліб, а тямлю, що я положила його на печі. Правда Ельзо?

Стара намагала ся кивнути головою, не зводила однак очий з чужинця.

Коли хвилину опісля стояв серед глинястих, товстих піль долини, заходило як раз сонце понад вузький, золотий круг, здовж круговида під темним, важким склепом хмар.

У його стіп лежало мале село серед узгір'їв, з круглим, легко сфільованим озером і вісьма великими, новими мужицькими загородами, відки рівні удари цїпів долїтали сюди в гору, як спокійне, здорове бите серця. Величаво стріляли в гору їхні стріхи понад нужденні лїпянки, що потапали у болоті. Деколи показався наймит, що волїк ся лїниво серед піль з торбою перевішеною через рамя — або зазправ до маленьких темних кімнат, де нуждарі сидять при бараболях або горівці, покривлені ревматизмом, їджені хробами і виждають з острахом старости, коли то ґазда викине їх з нори, а громада візьме в свою ласкаву опіку.

— Волі, поступу — людяности віка!

І з х а т.

1. Рай	стр.	3
2. Ласкавий хліб	„	23
3. Кладовище	„	33
4. Глум долі	„	47
5. На манівцях	„	57
6. Подорожний	„	83

2

2

